

доколкото тук на друго равнище се извършва (както и в официалното изкуство) преплитане на характерните за двете течения особености.

Стенописи, близки стилово до Земенските, освен в притвора на Милешево намираме и в църквата „Архангел Михаил“ в с. Радожда до Струга, както и във втората живопис на църквата „Св. Петър“ при Нови пазар (Сърбия)<sup>130</sup> от последната четвърт на XIII в. Отдавна вече сме отбелязали приликите на Земенските стенописи с ктиторските портрети на църквата „Панагия Велас“ в Епир от 1281 г. и изображението на ктитор от църквата „Св. Йоан Кръстител“ в Несебър<sup>131</sup>, XIV в.

А. Грабар причислява към същата художествена тенденция и към втората половина на XIV в. стенописите, запазени в малката трикорабна базилика до с. Лютиброд<sup>132</sup>, между гарите Черепиш и Мездра, в северния край на Искърския пролом. Църквата се намира сред леко наклонена поляна. От север е подпряна със солидни контрафорси. Стенописи са запазени само в източната част. Днес тяхното състояние е толкова фрагментарно, че трудно се подлагат на анализ. Необичайно е тяхното разпределение в трите части на олтара. В конхата на средната абсида е бил изобразен Христос-агнец, представен легнал направо на олтарния престол с оръдията на мъчението в ръце, е фланкиран от архангелите Рафаил (със зелен нимб) и Уриил с рипиди в ръце. Зад архангел Рафаил сега личи само охровият нимб на св. Василий и част от надписа до Йоан Златоуст. Върху страничните стени на бемата във втория регистър е вървял фриз с медальони, заобиколени от растителен пөвит, съчетан с панделки. Двама църковни отци с издигнати свитъци в ръце в първия регистър са били обърнати към абсидата. Надписът гъ саваѠъ между рипидата на архангел Рафаил и нимбаму показва, че абсидната композиция е създадена в подкрепа на догмата за единосьщето на Троицата: Бог е този, който се жертва за изкуплението на човешките грехове, и същевременно този, който приема жертвата. Той е и вездесъщият предвечен Бог, владетел на вселената, и изкупителният агнец. Подобна композиция е изписана в протезисната конха на църквата „Св. Апостоли“ в Печ (Сърбия) около 1265 г. и има същия смисъл<sup>133</sup>.

Непривична е украсата и в останалите части на олтара в Лютиброд. В протезисната конха е изправена в цял ръст Богородица Оранта от типа Влахернска, с медальон с детето Исус, също в цял ръст, пред гърдите си. Това изображение символизира непорочното зачатие, Въплъщението на Бога-Слово в човешки образ. В диаконика върху северната стена виждаме „Мойсей пред Неопалимата къпина“, неизгарящия зелен храст, отново символ на непорочното зачатие, т. е. на „Въплъщението“. Тук обаче ударението пада върху третия пункт на христологичната догма. В абсидната конха е представена „Хетимасията“ – приготвеният за Второто пришествие престол на Христос – Праведния съдия с оръдията на мъчението, гълъба на Светия Дух и книгата на Завета, т. е. със символите на трите лица (ипостази) на Троицата. От двете страни са застанали по един ангел, десният в антични дрехи и с червен нимб. Над прозорчето в първия регистър е изобразен шестокрил херувим. От страни и тук са изправени два ангела с тонзури. Десният, с далматика и свитък с текст в ръка, отново има червен нимб. Зад него виждаме надписа и част от мафория на св(та) ева (отляво е бил Адам). Левият ангел е в дяконски дрехи. Цялата абсидна композиция в диаконика представлява част от „Страшния съд“. Хетимасията, херувимът, покланящите се ангели, Адам и Ева илюстрират синтезирано учението за Възмездието. Хетимасията свидетелства, че единосьщият триединен Бог освен жертва и баща, който е пожертвал своя син, е също така и праведният съдия, който ще отдаде всекому според делата му. Ангелите с тонзури и дяконски дрехи подчертават връзката на Възмездието с Изкуплението, а Неопалимата къпина – с Въплъщението. Праотците на човешкия род, първите грешници Ева и Адам, молят Господа за опрощаване на греховете на цялото им неизброимо потомство.

Както виждаме, декоративната програма в олтарната част на църквата е изцяло подчинена на идеята за утвърждаване на основните точки на християнското учение и като техен синтез – за триединството на Бога. Необичайното разпределение на стенописите в Лютиброд би могло да бъде обяснено най-лесно, ако църквата е била посветена на св. Троица. През XIV в. богословските спорове у нас не са съсредоточени специално около триединството на Бога. Стиловите белези на стенописите – охрова плът със зелени и кафявочервеникави сенки, подробна, малко твърда моделировка, широки двойни контури на нимбовете (бял и кафяв) – не се свързват непременно с XIV в. Единствено панделковидният орнамент около медальоните и меандърът в диаконика имат повече паралели в този век<sup>134</sup>, но паметниците с подобна тематика в

84

85

86

❖